

تاریخ دریافت: ۹۰/۰۸/۰۳

تاریخ پذیرش: ۹۰/۰۹/۱۲

نقش و کارکرد رسانه با تأکید بر اینترنت در تحولات جهان عرب

نوشته

محمدرضا حاتمی*

چکیده

در عصر جهانی شدن، فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطاتی به‌طور گسترده رشد و توسعه یافته و جهان را با حجم وسیعی از اطلاعات و داده‌های گوناگون و متنوع روبه‌رو ساخته است. در میان رسانه‌های گروهی، اینترنت و شبکه‌های ماهواره‌ای و شبکه‌های تلویزیونی بسیار پرظهور و اثرگذار بوده‌اند. جهان عرب نیز به‌رغم پیشرفت‌های اینترنتی و تلویزیونی و از جمله احداث و تأسیس شهرک‌های رسانه‌ای در کشورهای امارات متحده عربی، بحرین و... و رفع برخی موانع عینی و ذهنی که تا به حال داشته، هنوز نیاز دارد تا ضمن اصلاح زیرساخت‌های متناسب با تحولات جدید، گام‌های بلندتری را برای رسیدن به نقطه مطلوب بردارد. در این مقاله سعی می‌شود ضمن تبیین جایگاه و نقش رسانه و اینترنت در کشورهای عربی، مهم‌ترین موانع و چالش‌های فراروی جهان عرب بررسی شود. بی‌شک امواج وسیع اطلاعات و تبلیغات از طریق بزرگراه‌های ارتباطی و شبکه‌های متعدد فضایی غربی ضمن آنکه حامل و حاوی مطالب مفید و اطلاعات ارزشمند علمی است، به‌طور قطع، تبلیغاتی منفی و مخرب، آموزش‌های سکولاریستی و غیراخلاقی و اندیشه‌های مخدر اسلام‌ستیزی و استعماری را نیز به‌همراه خواهد داشت. لذا جهان در حال توسعه و از جمله دنیای عرب باید با احتیاط و آمادگی کامل ضمن اتخاذ جوانب مثبت و مفید و جوه فرهنگی و اطلاعات و دانش تخصصی غرب به دفع جوانب منفی، غیراخلاقی و مفاهیم بیگانه که امروزه به "تهاجم فرهنگی غرب" تعبیر می‌شود، بپردازد. به دلیل نیاز روزافزون بشر به همکاری، تعاون و مبادلات علمی و فرهنگی، باید با دنیا و از جمله جهان غرب ارتباط داشت و تعاملات دوسویه و البته متوازن و متعادل برقرار کرد. علاوه بر این، امروزه به دلیل ظهور پدیده جهانی‌شدن و ماهیت ارتباطات نوین، تقریباً مرزهای بین‌المللی برداشته شده و افکار و اندیشه‌های بیگانگان از طریق کانال‌های مجازی و رسانه‌ای نه تنها قلمرو کشورها را درنوردیده بلکه به حریم خانه‌ها نیز راه یافته است؛ در عین حال، این نکته را نیز نباید از نظر دور داشت که فناوری اطلاعات راه را برای ارائه اندیشه‌ها و طرح دیدگاه‌ها و آرای نخبگان فراهم کرده است؛ بنابراین، اکنون فرصت مناسبی برای انطباق‌پذیری فرهنگی پدید آمده که دولت‌ها می‌توانند با بهره‌گیری از این فرصت، ضمن برنامه‌ریزی مناسب و آموزش‌های لازم و نیز بهره‌گیری از دیدگاه‌های نخبگان بومی با تهاجم فرهنگی مقابله کنند. کلید واژه: رسانه، اینترنت، جهانی‌شدن، خاورمیانه، جهان عرب.

آلبرت حورانی می‌گوید:

به باور مردم جهان عرب دنیای آن‌ها از زمان ابن‌خلدون تاکنون دستخوش تغییر و چالش نشده و از دستبرد اندیشه‌ها و حوادث مصون مانده، درحالی‌که خود ابن‌خلدون نیز می‌دانست دنیا در حال دگرگونی است و شرایط هیچ ملتی به یک حال باقی نمی‌ماند. هزارهٔ جدید را باید پایان یک دوره و آغاز فصل دیگری در جهان عرب دانست که تفاوت بنیادین و ژرفی با دورهٔ پیش از آن دارد و این امر همانا سازمان‌دهی و بهره‌گیری از اطلاعات و فناوری نوین است که پیش از آن بدین گستردگی سابقه نداشته است (Hourani, 1992).

در واقع، شاید بتوان قرن حاضر را آغاز دورهٔ روشنگری و فصلی جدید در آگاهی و اندیشهٔ مردم جهان عرب دانست که مهم‌ترین عنصر این تغییر و تحول نیز گسترش فناوری رسانه‌ای و اطلاعاتی به شمار می‌رود (Hourani, 1992). و یا بر مبنای نظر مک‌لوهان در کتاب مشهورش، این وسایل چنان جاذبه و شکوفایی از خود نشان داده‌اند که با وجود آن‌ها به‌سختی می‌توان بین تأثیر وسیلهٔ پیام‌رسان و تأثیر پیام تفاوت قائل شد (McLuhan, 1964).

البته جمع‌آوری اخبار و اطلاعات از نیازهای اولیه بشر محسوب می‌شده است. از زمان‌های گذشته در قبایل عربی رئیس قبیله افرادی را به کار جمع‌آوری اطلاعات و ارسال آن‌ها برای وی منصوب می‌کرده و این شغل در نزد آن‌ها از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بوده است. حتی طبق روایات تاریخی رسول خدا(ص) در بیعت عقبه دوم دوازده نفر را به‌عنوان «نقیب» و «عریف» تعیین کرد تا عهده‌دار پیوند و رابطهٔ قبایل با آن حضرت باشند (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۹: ۱۳ و ۲۶). حتی بعدها نیز پیامبر(ص) در هر قبیله‌ای افرادی را به‌عنوان «عریف» تعیین می‌کرد. انتخاب این افراد در سال ششم هجری انجام گرفت. علامه حلی به استناد این عمل می‌گوید: «سزاوار است که امام برای هر قبیله «عریفی» قرار دهد» (حلی، بی‌تا، ج ۱: ۴۳۷). در جامعهٔ آن روز، عریف مسئولیت گردآوری اطلاعات و آگاهی از وضع مردم را در جهت ارائه به حاکم بر عهده داشته است و از این طریق، در امور سیاسی و اجتماعی دخالت داشته و با مردم از رابطهٔ نزدیک و صمیمی برخوردار بوده است (ابن حجر، ۱۴۲۰، ج ۱۳: ۱۴۸؛ ابن‌اثیر، بی‌تا، ج ۳: ۲۱۸).

اما گسترش فناوری اطلاع‌رسانی بدین شکل امر تازه‌ای است که آثار آن در تمامی اقشار دیده می‌شود و نقش نوینی را در دنیای عرب رقم خواهد زد. البته اینکه شیوه سازمان‌دهی و بهره‌گیری از اطلاعات در کشورهای عربی روند تکامل داخلی خود را طی نکرده و ساختار مناسب را نیافته و ناگهان با پدیدهٔ نوین ارتباطی و اینترنت روبه‌رو شده، موضوع مهم این مقاله است که در آن، اثرات فرهنگی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و آموزشی آن در جوامع امروز عربی بررسی خواهد شد، بدین ترتیب در مقاله حاضر کوشش می‌شود نخست به معنا، امتیازات و توانمندی‌های اینترنت و به‌طور کلی، جامعهٔ اطلاعاتی به‌صورت کوتاه اشاره خواهد

شد؛ سپس نقش رسانه‌ها و فناوری‌های جدید اطلاعاتی ارتباطی در جهان عرب و از این طریق در صحنه بین‌المللی و فرهنگی بررسی خواهد شد.

در عصر جهانی‌شدن، رسانه‌ها جایگاه ویژه‌ای در جهان عرب یافته و عامل بسیاری از دگرگونی‌های اجتماعی و تحولاتی خواهند بود که پیش از این وجود نداشته است. در واقع، نیل به عدالت اجتماعی، اخلاق، اسلام‌گرایی و مردم‌سالاری از جمله اهداف والایی است که رسانه‌ها در ترویج و تحقق آن نقش بسزایی دارند. در چارچوب آرمان‌های اسلامی و اخلاقی، رسانه حتی ممکن است خود را هادی و راهنمای جامعه در امور اخلاقی بداند، البته گاه همین تلقی ممکن است شکل زورمدارانه پیدا کرده و رسانه برای رسیدن به هدف خویش هیچ اصلی را رعایت نکند. نوع رسالتی که رسانه برای خویش قائل است، تعیین‌کننده اصول اخلاقی آن است. در مقابل رسانه‌ای که صرفاً هدف سودآوری دارد، اگر این هدف را در کوتاه‌مدت لحاظ کند، به‌طور طبیعی از هیچ نوع عملی فروگذار نمی‌کند، ولی اگر هدف سودآوری را در بلندمدت ببیند، خود را ناچار از رعایت اصول اخلاقی جاری در جامعه می‌بیند؛ در این حال، رسانه به‌طور تاکتیکی از هنجارها و ارزش‌هایی که غلبه بیشتری دارند، تبعیت می‌کند (صدقی، ۱۳۸۴). گفتنی است در جهان و به‌ویژه در جهان عرب، رسانه‌ها هر دو نقش تجاری و در خدمت حاکمیت بودن را به‌خوبی در نظر دارند و بر آن اساس عمل می‌نمایند.

مفهوم اینترنت

اینترنت را به‌صورت‌های گوناگون تعریف کرده‌اند. در یک تعریف کلی، برخلاف آنکه در نگاه اول به‌صورت شبکه واحدی به نظر می‌رسد، در حقیقت شبکه‌ی شبکه‌هاست. این پدیده یک تور گسترده جهانی است که شبکه‌های مختلف رایانه‌ای در اندازه‌های متعدد و حتی رایانه‌های شخصی را با استفاده از سخت‌افزارهای گوناگون و با قراردادهای ارتباطی یکسان به یکدیگر متصل می‌کند. برخی اینترنت را به یک تار عنکبوتی الکترونیکی تشبیه کرده‌اند که از طریق خطوط تلفن، رایانه‌های شخصی یا شبکه‌های رایانه‌ای را به یکدیگر متصل کرده و با اختصاص نشانی‌های الکترونیکی مشخصی به هریک از آن‌ها، علاوه بر تأمین ارتباطات، امکان تبادل اطلاعات در بین ایشان را به‌صورت متن، صدا، تصویر و حتی فیلم فراهم می‌آورد. پدیده اینترنت برای نخستین‌بار در سال ۱۹۶۹ میلادی در وزارت دفاع ایالات متحده آمریکا (پنتاگون) با عنوان "آژانس پروژه‌های تحقیقاتی پیشرفته" (آپرانت) طراحی و اجرا شد و بعدها به اروپا و سایر کشورهای غربی رفت و به‌عنوان ساختار اصلی اینترنت مطرح گردید. در دوران جنگ سرد، هدف اصلی این شبکه، ایجاد ارتباط بین مراکز تحقیقات علمی و نظامی آمریکا و کشورهای اروپای غربی به‌صورتی غیرمتمرکز بود تا در صورتی که یکی از این مراکز مورد حمله هسته‌ای شوروی قرار گرفت، ارتباط کل شبکه مختل نشود. آپرانت به گونه‌ای طراحی شده بود که بدون هیچ کنترل مرکزی، تمامی نهادهای مرتبط به‌طور مستقل قادر به دریافت،

پردازش و ارسال پیام باشند. در سال ۱۹۸۷م. سیستم آپرانت تبدیل به اینترنت شد. با پایان جنگ سرد و فروپاشی شوروی، حساسیت‌های امنیتی برای عضویت و استفاده از اینترنت کاهش یافت تا جایی که مراکز دانشگاهی، بخش خصوصی و مردم عادی به این شبکه پیوستند (طبرسا، ۱۳۸۰: ۲۵۲). ناگفته نماند اینترنت نخست در کشورهای غربی و به عبارتی، شمال و سپس در کشورهای جنوب و از جمله کشورهای عربی گسترش یافت، اما به دلیل برخورداری مالی کشورهای عربی خلیج فارس این پدیده به راحتی در این کشورها رشد کرد و به پدیده‌ای جوان و جامعه‌پسند تبدیل شد. در سال ۱۹۸۹م. تعداد مشترکان اینترنت در سراسر جهان صد هزار نفر بود، این رقم در سال ۱۹۹۱ به بیش از یک میلیون نفر، در سال ۱۹۹۶ به ده میلیون نفر و در سال ۲۰۰۰ میلادی به بیش از دویست میلیون نفر رسید (خبرگزاری جمهوری اسلامی ایران، ۱۵ خرداد ۱۳۷۷) و در آمار جدیدتر به چهارصد میلیون نفر رسیده که از مجموع این تعداد مشترک اینترنت در جهان، حدود بیست و دو میلیون نفر از کشورهای عربی هستند (گزارش Internet world stats). اینترنت کاربردهای مختلف ارتباطی و اطلاعاتی دارد و دارای ویژگی‌های مختلفی است که از آن جمله می‌توان به تمرکززدایی، سهولت دسترسی، هزینه پایین دستیابی به اطلاعات و نبود مرز اشاره کرد. اینترنت علاوه بر صدها استفاده مختلف در زمینه ارتباطات، امکان تماس تلفنی راه دور با تعرفه و هزینه مکالمات شهری را فراهم است و پیش‌بینی می‌شود در آینده نزدیک مکالمات اینترنت جایگزین تلفن راه دور در جهان شود (طبرسا، ۱۳۸۰: ۲۵۳).

پدیده اینترنت و وضعیت کشورهای شمال و جنوب

شگفتی اینترنت در این نیست که به‌عنوان چند شبکه رایانه‌ای امکان ارتباط بین افراد و گروه‌ها را فراهم می‌کند بلکه در تازگی، گستردگی و تنوع اطلاعات موجود و سرعت دسترسی فزاینده‌ای است که حجم بسیار وسیعی از اطلاعات را در ورای محدودیت زمان و مکان به سادگی و به‌طور هم‌زمان در اختیار میلیون‌ها استفاده‌کننده قرار می‌دهد. نکته قابل توجه آن است که قلمرو اینترنت نیز همچون قلمرو فناوری صنعت و عرصه‌های بسیار دیگر به شکاف دیگری بین شمال و جنوب تبدیل شده است. فاصله عمیق بین کشورهای پیشرفته و توسعه نیافته، اکنون در زمینه اینترنت خود را نشان می‌دهد. آمارها حاکی از آن است که قریب ۶۹۹ درصد پایگاه‌های اطلاعاتی در کشورهای پیشرفته قرار دارد که از این میزان بیش از ۶۵ درصد در آمریکا و کانادا و بقیه در اروپا و ژاپن است. مشارکت بقیه کشورهای جهان یا به عبارتی حضور کشورهای جنوب و از جمله، جهان عرب در حدود ۴۰ درصد است؛ برای نمونه، مشترکان محله مانهاتان نیویورک به‌تنهایی از میزان اتصال کل قاره آفریقا به اینترنت بیشتر است (بوازرد، ۱۳۷۷)؛ نتیجه آنکه شکاف عمیق بین شمال و جنوب با ظهور اینترنت و سایر فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی در حال گسترش و تعمیق است. بی‌تردید رشد شتابان اینترنت و تجارت الکترونیکی

دو محور اساسی و نیروی محرکه اقتصاد و جهانی شدن در آغاز هزاره سوم محسوب می‌شود. در این راستا بنیادهای مستحکم سنتی در همه ابعاد فناوری اطلاعات به تدریج فروریخته و نظام مدرن اطلاعات مبتنی بر اینترنت و تجارت الکترونیکی جایگزین آن خواهد شد. با عنایت به روند شتابان اینترنت، نسل دوم و سوم این پدیده با استفاده از تلفن همراه ظاهر شده و در حال گسترش است. در این مرحله مرزهای اشتغال فعلی در حوزه فناوری اطلاعات و ظهور مشاغل جدید و حذف مشاغل قدیمی، مبادله اطلاعات درون و برون‌سازمانی، تغییر ساختارهای قبلی خدمات و سرویس‌های عمومی، ظهور دولت الکترونیکی، به‌کارگیری کارت‌های هوشمند و... لحاظ می‌گردد.

در مورد کشورهای عربی و از جمله منطقه خلیج فارس باید اذعان داشت این کشورها به‌طور کلی با روند کندی به جامعه جهانی اینترنت می‌پیوندند. هشت کشور این منطقه به همراه ایران با جمعیتی بیش از یکصد میلیون نفر و تولید سرانه متوسط در مقایسه با سایر مناطق جغرافیایی هم‌مطراز خود، دیرتر از دیگران به شبکه اینترنت پیوسته‌اند؛ هرچند گاه کشوری مانند امارات متحده عربی طی چند سال اخیر رشد روبه‌شتابی را در پیوستن به اینترنت داشته است. کشورهای این منطقه تا ژانویه ۱۹۹۴م. بدون میزبان (سیستم TPCIP) بودند و این در حالی بود که سایر کشورهای جهان بیش از ۲/۲ میلیون میزبان از این نوع را در اختیار داشتند. در گزارش سازمان جاسوسی آمریکا در مورد نقش اینترنت در خاورمیانه و خلیج فارس چنین آمده است:

استفاده از اینترنت در خاورمیانه به دلیل افزایش هزینه‌ها و ضعف در اجرای آن، فقط در انحصار نخبگان این منطقه خواهد بود. انقلاب انفورماتیک ممکن است تأثیرات شگرفی بر ثبات نظام‌های سیاسی حاکم داشته باشد و خواسته‌های ملت‌ها را بالا خواهد برد و این امر ممکن است توانایی نظام‌های حاکم را در کنترل اطلاعات و ایجاد افکار عمومی در معرض تهدید قرار دهد. در عین حال، بیشتر ملت‌های خاورمیانه فقیرتر و عقب‌مانده‌تر خواهند شد (روزنامه الشرق قطر، ۱۴/۱/۲۰۰۱م.).

با این حال، به‌رغم گسترش روزافزون اینترنت نباید نقش دولت‌ها را در مورد این پدیده که آن را چالشی فراروی اقتدار خود می‌دانند، نادیده انگاشت. سازمان نظارت بر حقوق بشر نیز طی گزارشی به موانع گسترش شبکه اینترنت در خاورمیانه پرداخته است؛ در گزارش این سازمان آمده است تلاش دولت‌های عربی برای مسدود کردن جریان اطلاعات بر روی اینترنت محکوم به شکست است (طبرسا، ۱۳۸۰: ۲۵۵).

طی سال‌های گذشته، سازمان‌های غیردولتی، چندملیتی و بنیادهای خصوصی مقادیر قابل توجهی از بودجه خود را برای برنامه‌های استفاده از فناوری‌های اطلاعات و ارتباطات در کشورهای عربی اختصاص داده‌اند که هدف از آن‌ها فعال کردن مردم و به‌ویژه زنان و جوانان در امور فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی بوده است. در عین حال، باید گفت در زمینه تشویق زنان، تلاش‌های بسیاری صورت گرفته، ولی چندان مؤثر نبوده است و تنها دو درصد از زنان در کشورهای عربی از این پدیده استفاده می‌کنند (گزارش سازمان ملل درباره رشد و

توسعه انسانی در جهان عرب). تجربه پروژه‌های مرتبط با توسعه فرهنگی در کشورهای عربی نشان داده این سازمان‌ها نسبت به افزایش توان جوانان و زنان و همچنین، ایجاد پیوند فرهنگی بین مردم و نهادهای عربی با دیگر مناطق جهان به‌ویژه دنیای غرب مؤثر بوده و کار آن‌ها نتایج مثبتی را دربر داشته است (The Middle East Media Research Institute).

نقش فناوری‌های رسانه‌ای بر روند اجتماعی‌شدن جهان عرب

بی‌شک فناوری‌ها و اختراعات یک قرن اخیر و برنامه‌های توسعه‌طلبانه کشورهای بزرگ نقش مهمی در پدید آوردن فضاهایی فراجوانی در تمامی زمینه‌ها داشته است؛ حتی در کشورهای عربی به‌رغم فراهم نبودن زیرساخت‌های مناسب و مخالفت حاکمان تا حدودی مؤثر واقع شده و موجب تحولات بزرگ اجتماعی، سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و مذهبی شده است. فناوری اطلاعاتی نوین موجب شده که رفتارهای اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و مذهبی ابعاد فرامنطقه‌ای یافته است و اقشار مختلف در جهان از آن طریق با یکدیگر ارتباط برقرار کنند و از همفکری و حمایت یکدیگر بهره‌مند شوند. اینترنت تأثیر بسیاری بر دانایی، آگاهی و جهان‌بینی افراد دارد و به همین دلیل، کسانی که در کشورهای عربی با این پدیده آشنا شده‌اند، تفاوت ماهوی و ژرفی با دیگر افراد دارند و می‌توان گفت تا حدودی در جامعه مشخص هستند (خبرگزاری فارس، ۸ آذر ۱۳۸۴). البته نباید تصور کرد که این تغییر بسیار جدی است؛ زیرا گسترش اینترنت در کشورهای عربی هنوز محدود و تحت کنترل است و مردم آن آزادی عمل کافی را ندارند؛ ضمن اینکه در کشورهای عربی شمال آفریقا نیز، فقر مانعی عمده و اساسی در راه دسترسی به جامعه اطلاعاتی محسوب می‌شود. اما به نظر می‌رسد که رشد این پدیده در جهان به‌طور کلی و در جهان عرب به‌طور ویژه اجتناب‌ناپذیر است و به‌سرعت به پدیده‌ای جوان‌پسند تبدیل شده است.^۱

به‌طور قطع، آشخور اصلی رسانه‌های جهان سوم رسانه‌های غربی است و در اغلب رسانه‌های غربی تلاش معناداری برای جهت‌دهی هدفمند اخبار صورت می‌گیرد. در واقع، این رسانه‌ها می‌کوشند با استفاده از ابزارها و فنون قضاوت و پرهیز از بیان واقعیت‌های مغایر با اهداف خاص خود، افکار عمومی را به‌گونه‌ای شکل دهند که تأثیر مورد نظر را بر ذهن مخاطب بر جای گذارند.^۲

گفتنی است رشد و گسترش شبکه اینترنتی و رایانه‌ها در کشورهای عربی و ناسازگاری‌های ناشی از استفاده از اینترنت در محیط و جوامع عربی البته به برخی تنش‌های اخلاقی دامن‌زده است، به‌نحوی که برخی پژوهشگران نسبت به گسترش روزافزون اینترنت در این جوامع اظهار نگرانی کرده و خواستار قانون‌مندی استفاده از آن شده‌اند.

در واقع، بحث سازگاری و تناسب این پدیده با روند توسعه و رشد در کشورهای عربی از موضوعاتی است که بدان اشاره خواهد شد. معرفی پدیده اینترنت در جهان عرب، چالش‌های جدیدی را فراروی اعراب به وجود آورده و تأثیر بسیاری بر تغییر نگرش مردم و رویکرد آن‌ها نسبت به جهان بر جای گذاشته که پیش از آن سابقه نداشته است؛ از جمله عرصه‌ها و اقشاری

که به شدت از اینترنت تأثیر پذیرفته‌اند، عرصهٔ اطلاعات و اطلاع‌رسانی به‌ویژه در میان اقشار جوانان و زنان بوده است.^۳ حتی اینترنت نیز همانند دیگر پدیده‌های مدرن و مدرنیسم نخست در آمریکا، اروپا و کشورهای آسیایی باب شده و در نهایت، در جهان عرب مورد استفاده قرار گرفت؛ از این رو، آن نابرابری در آغاز، بدون تردید در چگونگی بهره‌برداری نیز تأثیر گذارده و مردم کشورهای عربی از این ناحیه نیز آسیب بسیار خواهند دید.^۴

با این حال، شرکت‌های فعال در فناوری‌های ارتباطی در جهان عرب در برنامه‌های اطلاع‌رسانی خود بر توانمندسازی مردم تأکید بسیار داشته‌اند. توانمندسازی و آگاهی‌رسانی فرایندی است که طی آن مردم و به‌ویژه افراد تحصیل‌کردهٔ جهان عرب و از جمله اعراب شمال آفریقا از نیازها و خواسته‌های متناسب خود با شرایط جهانی مطلع و آگاه شده و جرئت دستیابی به اهداف و آرزوها را در خود احساس و تقویت می‌کنند و از توانایی لازم برای عملی ساختن نیازها و خواسته‌ها به‌تدریج برخوردار می‌شوند.^۵

گسترش فناوری‌های اطلاع‌رسانی و نقش دولت‌ها

اینترنت به رؤیای مک‌لوهان مبنی بر دهکده جهانی تحقق بخشیده و بسیاری از فاصله‌ها را از بین برده است. اکنون اینترنت منبع فرصت‌ها و امکانات تازه‌ای است که تا پیش از گسترش و عمومی شدن این پدیده در جهان عرب موجود نبود. اصولاً در کشورهای در حال توسعه و به‌ویژه کشورهای عربی، دولت‌ها نقش اصلی و فعالی را در قبض و بسط امور کشور داشته و به اصطلاح، “فعال ما یشاء” هستند. در پدیدهٔ اطلاع‌رسانی و گسترش اینترنت نیز در کشورهای عربی اگرچه امور در دست شرکت‌های خصوصی است، دولت‌ها همچنان سلطه و قدرت خود را محفوظ داشته‌اند و چنان‌که باید و شاید فضای آزادی را برای بخش خصوصی و مردم پدید نمی‌آورند تا همگان بتوانند از این موهبت به نفع خود و کشور بهره‌برداری کنند.^۶

ویژگی مهم دسترسی به اینترنت این است که به افراد علاقه‌مند و آگاه اجازه می‌دهد به‌رغم موانع فراوان که در کشورهای جهان سوم وجود دارد، تا حدودی با دنیای خارج ارتباط برقرار کرده و از شرایط اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و هنری با توجه به توان محدود خود بهره‌مند شوند.^۷ از جمله کشورهای عربی که در امر اطلاع‌رسانی فعال عمل کرده و در جهت کمک به مردم قوانین خود را تجدید و اصلاح کرده‌اند؛ از امارات، قطر، لبنان و بحرین می‌توان نام برد که برخی از موانع دولتی را از سر راه برداشته‌اند. بدین صورت، مردم آن سرزمین فرصت مناسب برای برقراری ارتباط با جهان خارج را پیدا کرده و تا حدودی از مواهب آن بهره‌مند شده‌اند. سیاست این کشورها در این زمینه مبنی بر پذیرش این پدیده، تسهیل امکانات برای مردم و کاهش جدی مالیات است که بسیار مؤثر واقع شده است. پدیدهٔ اینترنت و دیگر رسانه‌های گروهی داخل در شبکهٔ جهانی اکنون دستیابی به حقایق، اوام و نظریاتی متفاوت را برای مردم عرب‌زبان امکان‌پذیر ساخته که تا یک دههٔ پیش ممکن نبود. شهرک‌های رسانه‌ای و شبکه‌های

تلویزیونی که گستردگی ویژه‌ای در جهان عرب دارند نیز از محبوبیت برخوردارند، اما عمده تلاش‌های آن‌ها خلق سرگرمی و کسب درآمد است و چندان به پدیده اطلاع‌رسانی و نشر عقاید و آرمان‌ها اهتمام و عنایت ندارند. گسترش شبکه‌های اطلاع‌رسانی در جهان عرب نشانگر آن است که مردم به آن‌ها توجه داشته و از آن امر استقبال کرده‌اند و علاقمند هستند به منابع اطلاعاتی دیگری خارج از چارچوب رسانه‌های سنتی رجوع کنند (علیخانی، ۱۳۸۴).

به دنبال گسترش رسانه و فناوری اطلاعاتی در جهان عرب، توجه به آزادسازی سیاسی و رشد جامعه مدنی افزایش یافته و این تحولات به تقویت اسلام‌گرایان و افراد ملی - مذهبی منجر خواهد شد. در واقع، گروه‌های سازمان‌یافته که اکنون جزء نیروهای مخالف و یا بی‌نظر محسوب می‌شوند به تدریج تحت تأثیر رسانه‌های جمعی در جوامع عربی رشد می‌کنند و مسائل خود را مطرح خواهند کرد؛ اخوان‌المسلمین در مصر یک نمونه است و پیروزی شیعیان در مجلس شورای بحرین و برخی شوراهای شهر در عربستان، نمونه‌های دیگر^۸. در همین رابطه گفتنی است گسترش رسانه و توسعه فناوری اطلاع‌رسانی در جهان عرب موجب افزایش حساسیت اعراب نسبت به حوادث جهانی و منطقه‌ای شده و نتایج متنوعی در بر داشته است که از آن جمله به بازتاب دیدگاه آن‌ها نسبت به حوادث عراق^۹، موضوع تروریسم، فلسطین و تأسیس شبکه‌های متعدد، تبیین باورها و عقاید اسلامی و چالش آن‌ها با باورهای دیگران می‌توان اشاره کرد که در گذشته بدین گستردگی موجود نبوده است (Marie-Helene Boccara & Alex Greenberg, 2004).

گفتنی است از جمله مؤثرترین و آسان‌ترین راه‌هایی که دولت‌ها می‌توانند در زمینه آگاه‌سازی اینترنتی هدفمند مردم تلاش گسترده‌ای مبذول دارند و مطمئن باشند که این پدیده موجب رشد و توسعه جامعه خواهد شد، عبارت‌اند از:

۱. تهیه امکانات لازم برای ارتباط دانشجویان و اساتید به اینترنت به صورت دائمی و رایگان؛
۲. تهیه امکانات لازم در مرکز شهرها و روستاها برای بهره‌برداری مردم از این پدیده به صورت کم‌هزینه و یا رایگان؛
۳. ارائه آموزش رایانه‌ای به افراد و تجهیز آن‌ها به استفاده از این پدیده؛
۴. تربیت اساتید برای راهنمایی مردم طی دوره‌های کوتاه‌مدت؛
۵. ترویج و تبلیغ راه‌های مناسب استفاده از رایانه و اینترنت و معرفی کسانی که از این رهگذر به منافع مادی دست یافته‌اند؛
۶. عدم استفاده سیاسی از اینترنت و رایانه برای اهداف ویژه حزب حاکم و حفظ قدرت خود. همواره باید فرصتی فراهم کرد تا به جای بهره‌مندی جوامع رسمی و وابسته به دولت، آحاد و اقشار متفاوت جامعه از این رهگذر بهره‌مند شوند؛
۷. تبلیغ و ارشاد مردم مبنی بر دوری گرفتن از وب‌گاه‌های غیراخلاقی و تشویق آن‌ها به استفاده مناسب از این پدیده، با توجه به ظرفیت‌ها و امکانات در اختیار دولت‌ها.

مطابق مطالب پیشین، فناوری‌های اطلاع‌رسانی در کشورهای عربی با رفع برخی مشکلات قانونی و موانع عینی و ذهنی رشد و توسعه قابل توجهی داشته است. علاوه بر اینترنت و شبکه‌های مجازی، شبکه‌های ماهواره‌ای متعددی نیز هم توسط دولت‌های عربی و هم از طریق مؤسسه‌ها و بخش‌های خصوصی همانند الجزیره، العربیه، المنار و MBC و... که بعضاً بسیار محبوب و پرمخاطب هستند، راه‌اندازی شده‌اند و هنوز هم در حال گسترش هستند. فراتر از آن، در کشورهایی مانند امارات متحده عربی، مصر، لبنان و بحرین، شهرک‌های بزرگ رسانه‌ای ایجاد شده که در تولید و گسترش اطلاعات و ارتباطات محلی و بین‌المللی نقش مهمی ایفا کرده و در راستای روشننگری و تنویر افکار عمومی سهم بسزایی داشته‌اند.

امروز تبلیغات در جهان عرب متأثر از امواج حاصل‌شده از انفجار اطلاعات و ارتباطات است؛ به طوری که در صنعت تلویزیون شاهد افزایش چشمگیر شبکه‌های تلویزیونی به‌ویژه ماهواره‌ای هستیم. در سال‌های دهه ۱۹۹۰م. و پیش از آن، تلویزیون تنها یک وسیله ارتباطی محلی و داخلی به شمار می‌رفت، اما امروزه تلویزیون در جهت کسب شخصیت بین‌المللی در جهان با دسترسی به فناوری جدید و افزایش شبکه‌ها و به تبع آن، افزایش بینندگان گام برمی‌دارد. همچنین، همراه با افزایش تعداد شبکه‌های تلویزیونی در جهان عرب، شاهد افزایش میانگین رشد مالکیت تجهیزات تلویزیونی یعنی شبکه‌های خصوصی هستیم. در این راستا، در سال‌های اخیر شاهد ساخت شهرک‌های رسانه‌ای در جهان عرب هستیم که همچون تریون مردم‌سالاری، سرمایه‌های جهان عرب و حتی اروپا را به خود جذب کرده و با اختصاص مناطق آزاد تبلیغاتی و رسانه‌ای بر اساس نیازهای جهان عرب، به موضوع مهم و قابل توجهی در این کشورها به‌ویژه امارات، اردن، مصر، بحرین و در آینده نزدیک در سوریه تبدیل شده‌اند.

دبی در اواسط سال ۲۰۰۱ شاهد ساخت شهرک رسانه‌ای بود که به همراه شهرک اینترنتی حدود ۴۰۰ هکتار زمین و بیش از یک میلیون متر مربع بنا را به خود اختصاص داد و تاکنون مبلغ ۲۷۰ میلیون دلار صرف هزینه ساخت این شهرک شده است. در این شهرک رسانه‌ای حدود ۱۰۰ مؤسسه رسانه‌ای و بیش از ۷۵ شبکه تلویزیونی با ۲۵ هزار نفر نیرو فعالیت می‌کنند و همچنان با توجه به درخواست‌های مکرر در حال گسترش است. بسیاری از ایستگاه‌های ماهواره‌ای عربی و غیرعرب از جمله ام‌بی‌سی، العربیه، سی‌ان‌بی‌سی و... که در اروپا هزینه‌های بسیاری را متحمل می‌شدند، به این شهرک منتقل شدند؛ زیرا اغلب این شبکه‌ها همانند ام‌بی‌سی با طبیعت عربی، موضوع عربی و زبان عربی در شهرهای اروپایی همچون لندن با هزینه‌های بسیار سنگین و خارج از محیط عربی با داشتن محدودیت‌هایی فعالیت می‌کردند. در این راستا مرکز تلویزیون الشرق الاوسط (MBC) که ایستگاه خود را از لندن به دبی منتقل نموده، طرح تأسیس ایستگاه رادیو و تلویزیونی‌ای را مطرح کرده که قابل رقابت با شبکه‌های دیگر از جمله الجزیره است. این طرح بالغ بر ۳۰۰ میلیون دلار هزینه در بر خواهد داشت. این شبکه علت انتقال مکان خود را به دبی، خسارت ۳۵۰ میلیون دلاری این شبکه در دهه ۹۰، حضور در جهان

عرب و محیط عربی، استفاده از تسهیلات مالی که این شهرک در اختیار مؤسسات می‌گذارد (۱۵ میلیون دلار) و همچنین، اجاره به شرط تملیک ده‌ساله، گفته است، ضمن اینکه به لحاظ اقتصادی بسیار مقرون به صرفه است و باعث پایین آمدن هزینه‌ها به میزان ۳۰ درصد در سال اول و کاهش بیشتر در سال‌های آتی خواهد شد.

همچنین این شبکه طرح "اندیشه بی‌طرفانه" را در دست اجرا دارد که هدف آن، ارائه چهره واقعی جهان اسلام و تمدن اسلامی بدون گرایش‌های سیاسی با زبان‌های اصلی برای مخاطبان غیر غرب است. این طرح شامل شبکه‌های خبری، ایستگاه‌های رادیویی، خبرگزاری‌های تصویری و نشریات می‌شود. مبلغ پیش‌بینی‌شده در این طرح یک میلیارد دلار است که تاکنون ۲۵ میلیون دلار در خبرگزاری تصویری، ۴۰ میلیون دلار در شبکه‌های تلویزیونی و رادیویی، ۱۵ میلیون دلار در چاپ و نشر و ۲۰ میلیون دلار در ارتباطات، روابط عمومی و اسناد هزینه شده است.

در اردن شهرک رسانه‌ای کاملاً در اختیار بخش خصوصی است و از نظر مالکیت با کشورهای امارات و مصر متفاوت است. تاکنون در شهرک رسانه‌ای اردن حدود ۳۰ میلیون دلار هزینه شده است که پیش‌بینی می‌شود این مبلغ تا سال آینده به ۵۰ میلیون دلار برسد. بیشتر فعالیت این شهرک در حال حاضر بر پخش و در آینده بر تولیدات تلویزیونی و سینمایی با ایجاد استودیوهای مخصوص متمرکز شده است. این شهرک همچنین، به دنبال انتقال شبکه‌های رادیو و تلویزیونی از اروپا به جهان عرب است. در حال حاضر ۹۵ شبکه تلویزیونی از اردن پخش می‌شود.

در کشور لبنان طرح تأسیس شهرک رسانه‌ای، نخستین بار در سال ۱۹۹۶م. با همت رفیق حریری مطرح شد که به علت عدم حمایت دولت و مشکلات و مسائل اداری، این طرح مسکوت ماند؛ زیرا سرمایه‌گذاری در ساخت این شهرک‌ها بدون حمایت دولت، مشکلاتی را در پی خواهد داشت و هیچ سرمایه‌گذاری به‌تنهایی وارد این صحنه نمی‌شود.

بی‌شک این کشور به جهت فضای باز سیاسی و فرهنگی، یکی از مناسب‌ترین مکان‌ها برای ایجاد شهرک رسانه‌ای است؛ زیرا لبنان آزادترین کشور عربی و اسلامی برای تولید و توزیع اندیشه‌هاست و همچون تریبونی آزاد موقعیت مناسبی در جهان عرب پیدا کرده است. از طرفی، در این کشور زبان فرانسوی و انگلیسی متداول است و همانند پلی میان جهان عرب و جهان غرب نقش ایفا می‌کند و توانایی رقابت در زمینه تولیدات تلویزیونی را نیز داراست.

در مصر نیز شهرک رسانه‌ای علاوه بر درآمد ۳۰۰ میلیون دلاری سبب ایجاد فرصت‌های شغلی جدید شده است.

به‌طور کلی در جهان عرب و در هریک از این کشورها و مناطق، قابلیت‌هایی وجود دارد که در صورت استفاده صحیح از آن قابلیت‌ها می‌توانند در زمینه رسانه‌ای با غرب رقابت کنند. لبنان با توجه به وجود آزادی و حضور نخبگان در زمینه چاپ و نشر، مصر در زمینه تولیدات سینمایی و دبی در زمینه فناوری رسانه‌ای دارای موقعیت ویژه‌ای هستند. امروزه رادیو و تلویزیون به جهت ارتباط آن با مردم در بخش رسانه‌ای جایگاه خاصی دارد و همین امر سبب

افزایش سرمایه‌گذاری در ایجاد شبکه‌های جدید تلویزیونی شده است. اما این بخش از رسانه متأسفانه در جهان عرب به‌وسیله تبلیغاتی صرفی با هدف تبلیغ مصرف‌گرایی تبدیل شده و از هدف اصلی خود که پرداختن به مشکلات اجتماعی، سیاسی و فرهنگی جامعه، اعم از برنامه‌های فرهنگی، محیط زیست، جایگاه زن در جامعه و مسئله کودکان است، دور مانده است که علت اصلی آن بیشتر به نیاز و هدف سرمایه‌گذاران برمی‌گردد تا نیازهای جامعه.

همچنین ساخت این شهرک‌ها در گسترش و پیشرفت صنعت رسانه‌ای به‌ویژه رادیو و تلویزیون نقش داشته و با استفاده از ظواهر مثبت جهان‌گرایی و آگاهی مخاطبان در جهان، توانایی رقابت با شبکه‌های غربی همچون سی‌ان‌ان و دیگر شبکه‌ها را دارد. این نقشی است که در حال حاضر شبکه‌هایی همچون الجزیره و العربیه در جهان عرب ایفا می‌کنند. این شهرک‌ها همچنین توانستند بخشی از مشکل بیکاری را در جهان عرب با جذب فارغ‌التحصیلان دانشگاه‌های عربی در بخش تخصصی و مشاغل دیگر در ارائه خدمات حل کنند.

امروزه این شهرک‌ها بیشتر نقش خدمات‌دهی داشته و ارائه این خدمات بیشتر از جانب بخش خصوصی است تا دولتی. از موضوعات مطرح در این کشورها انتقال تدریجی آن از بخش دولتی به بخش خصوصی با تجدیدنظر در قوانین و مقررات این شهرک‌ها و کم‌رنگ شدن نقش دولت‌ها در این زمینه است.

این انقلاب عظیم در بخش رسانه و ارتباطات موجب رشد صنعت رادیو و تلویزیون و کاهش تمایل مردم به مطبوعات شده است؛ زیرا وقتی مردم می‌توانند به‌صورت زنده و مستقیم از اخبار جهان آگاه شوند، تمایلی به خواندن اخبار در روزنامه‌ها ندارند که این نکته قابل توجهی است (تقوی، بی تا).

اما در مورد اینترنت و فضای مجازی، برخی کشورهای عربی موضوع مالیات بر رایانه و تسهیلات اطلاع‌رسانی را ملغی ساخته‌اند که موجب می‌شود دسترسی مردم به این پدیده تسهیل یابد. در این زمینه به نظر می‌رسد باید از کشورهای سنگاپور و مالزی الگو گرفت که حتی اینترنت رایگان را در اختیار اقشار تهی‌دست قرار می‌دهند (تقوی، بی تا). در کشورهای عربی این پدیده با استقبال تجار و مردم روبه‌رو شده و برای آن سرمایه‌گذاری لازم انجام شده است که برای بهره‌برداری بهینه نیز به آموزش‌های ویژه توجه شود. گفتنی است در گزارش توسعه شاخص‌های انسانی در جهان عرب تصریح شده است مردم کشورهای عربی دسترسی کمتری به رسانه دارند.^{۱۰}

رایانه و موج تهاجم فرهنگی از سوی غرب

امروزه خطر مشترکی کشورهای اسلامی را تهدید می‌کند و جهان اسلام بیش از هر زمان دیگری نیاز به همکاری و اتخاذ استراتژی مشترک و یافتن جایگزین مفید و سالم برای مخاطبان خود با استفاده از فناوری رسانه‌ای دارد. همان‌گونه که گفته شد، اینترنت تیغ دولبه است و

همان‌گونه که از یک سو، دانایی، آگاهی و شرح صدر را به‌همراه دارد، از سوی دیگر، بر فردگرایی، غریزه‌جویی، لذت‌طلبی و خودپرستی تأکید دارد و به همین جهت افراد را نسبت به جامعه بومی و محلی بیگانه می‌سازد؛ با این همه، اینترنت فرصت‌های بیشتری را برای مردم جهان در حال توسعه فراهم می‌آورد تا از دانش و دانایی خود بهره‌جویند؛ از جمله اینکه دبیران ریاضی هندوستان از طریق اینترنت به دانش‌آموزان امریکایی، ریاضی درس می‌دهند و مبلغ معتابهی را دریافت می‌کنند. در واقع، به‌رغم فراهم نبودن زیرساخت‌های مناسب در کشورهای عربی، اینترنت این فرصت را فراهم آورده که شماری هرچند اندک از این موهبت ارتباطاتی و پدیده جهانی شدن بهره‌مند شوند و در جهت بهبود شرایط خود برآیند. البته در این راستا تبعیض بسیار است، اما فرصت‌های اندک نیز ارزش ویژه خود را دارند. در این زمینه، اگر دولت‌های عربی بخواهند امکانات مناسبی را برای شهروندان فراهم آورند، شانس بهره‌مندی مردم چند برابر شده و تأثیر آن در اقتصاد و توسعه جوامع ملموس‌تر خواهد بود. در صورتی‌که آن‌ها از وضعیت مناسب اقتصادی بهره‌مند بوده و میل شرکت‌های دارای فناوری رسانه‌ای برای سرمایه‌گذاری در کشورهای عربی بیش از دیگر مناطق جهان سوم است. اما همان‌گونه که گفته شد، هجوم فرهنگی غرب از طریق اینترنت به‌قدری وسیع، واقعی و با موفقیت همراه است که بسیاری از متفکران کشورها احساس خطر کرده و نسبت به آمریکایی شدن جوامع و در درجه دوم، غربی شدن جوامع هشدار داده‌اند.

دسترسی به اینترنت و توسعه اقتصادی

بدون شک میزان استفاده کشورها و به‌طور کلی کشورهای عربی از اینترنت بستگی به توسعه اقتصادی آن کشورها دارد؛ از این رو، تعجبی ندارد که شمار استفاده‌کنندگان از اینترنت در کشورهای عربی قابل مقایسه با غرب و یا حتی کشورهای جنوب شرق آسیا نیست^{۱۱} و در خوش‌بینانه‌ترین حالت حدود بیست میلیون نفر از جمعیت نه‌صد میلیونی را تشکیل می‌دهند. موضوع دیگر اینکه اینترنت در کشورهای عربی ارتباط مستقیمی با شهرنشینی، افراد مرفه و تحصیل‌کرده جامعه دارد؛ زیرا در بسیاری از کشورهای عربی مردم در روستاها زندگی می‌کنند و اگر دولت‌ها نخواهند در گسترش فناوری اطلاع‌رسانی سرمایه‌گذاری نمایند و کوشا باشند، چه بسا گروه بسیاری از مردم از آن پدیده محروم خواهند شد.

فناوری اطلاعاتی نشان داد ثروت علاوه بر آنکه از سرمایه و نیروی نظامی حاصل می‌شود، می‌تواند از اندیشه و تفکر نیز حاصل شود و این از امتیازات ویژه‌ای است که در اختیار مردم این عصر قرار گرفته است. اینترنت وسیله‌ای برای آگاه ساختن مردم و ایجاد ارتباط بین گروه‌ها در قلمرو فرامرزی و منطقه‌ای یا جهانی و پدیدآورنده فرصت‌های اقتصادی است که پیش از این برای مردم جهان و از جمله اعراب فراهم نبوده است.

بوخارت و اولدر (۲۰۰۳) اعتقاد دارند موفقیت اقتصاد مبتنی بر فناوری‌های ارتباطات و اطلاعات به شدت در گروهی مشارکت تمامی مردم است و لذا هم مردان و هم زنان باید در این امر مشارکت داشته باشند؛ از این رو روند گسترش کاربرد اینترنت نه تنها در زمینه فرهنگی و اجتماعی که در دیگر بخش‌ها نیز مؤثر و مثبت ارزیابی می‌شود (شکیبا، بی تا).

بررسی افراد و گروه‌های استفاده‌کننده از اینترنت و نیازهای آنها

رایانه در کشورهای عربی وسیله‌ای وارداتی است و مروجان آن نیز اغلب بیگانگان و بازرگانان کشورهای غربی بوده‌اند. نگاهی به اسامی مؤسسان شرکت‌ها و تاریخچه مؤسسه‌های اینترنتی بیانگر این امر است؛ البته بدون تردید آن‌ها از بخش خصوصی داخلی بدین منظور استفاده کرده‌اند. البته این دلیل نمی‌شود که ادعا شود اینترنت و رایانه در خدمت غرب بوده و برای تسهیل کار آنان مورد تشویق واقع شده است. گرچه این ادعا تا حدودی صحیح است؛ به‌رحال، مقتضیات زمانه و نسیم جهانی شدن و جهان‌سازی، آفریقا را نیز وادار کرد تا در این وادی قدم گذارد و به‌رغم نارسایی‌های بسیار در زندگی مردم، از این پدیده استقبال کند.

بررسی تحلیلی استفاده‌کنندگان از رایانه و اینترنت نشان می‌دهد میزان دسترسی به این پدیده پیوسته رو به افزایش بوده است و آن تجارت همواره رو به رونق و توسعه خواهد بود. اما شکی نیست که این تفاوت در استفاده از اینترنت موجب تفاوت در برداشت از جنبه فلسفی، سیاسی، اقتصادی، علمی، خبری و فرهنگی خواهد شد. موضوع دیگر اینکه اینترنت وسیله‌ای برای دستیابی به اطلاعات، آگاهی و دانایی است، ولی در ذات خود تفاوت‌های بسیاری را برای عامل و استفاده‌کننده به وجود می‌آورد و فاصله بین افراد و گروه‌ها را افزایش می‌دهد.

منافع و زیان‌های اینترنت در جهان عرب

مزایا و معایب اینترنت بر هیچ‌کس پوشیده نیست و می‌توان فهرست بزرگی از آن‌ها فراهم آورد و در رد یا قبول این پدیده اظهارنظر کرد، اما باید توجه داشت که به‌رغم زیان‌هایی که برای اینترنت برمی‌شمارند، این واقعیت وجود دارد که اینترنت آدمی را با دنیای اندیشه و پژوهش و پیشرفت آشنا می‌کند و بدون هیچ‌گونه تبعیضی دسترسی بدان را امکان‌پذیر می‌سازد. بی‌تردید دسترسی به اینترنت به تنهایی یک پدیده آموزش و تربیتی است که به بهبود شرایط فرهنگی و اقتصادی فرد منجر می‌شود؛ زیرا تنها از طریق این پدیده است که مردم کشورهای جهان سوم و به‌ویژه جهان عرب می‌توانند اطلاعات بیشماری را در مورد مسائل مهم جهانی، چگونگی بهبود شرایط زیستی و سلامت فکر و عمل به دست آورند. اکنون در کشورهای عربی خاورمیانه و حوزه خلیج فارس علاوه بر اینکه بسیاری از مردم دسترسی به رایانه و اینترنت دارند، این امکان نیز برای آن‌ها وجود دارد که می‌توانند از تسهیلات دولتی و عمومی استفاده کنند.

قطعا دنیای اینترنت محصول حضور و قدرت‌نمایی کشورهای شمال است و آن‌ها از این طریق در گسترش فرهنگ و سلطه خود کوشیده‌اند و آنچه را خود می‌پسندند، تبلیغ و ترویج می‌کنند. به همین دلیل است که گفته می‌شود دولت‌های جهان سوم و کشورهای درحال توسعه باید نظارت جدی بر این پدیده داشته باشند و تلاش گسترده‌ای را برای آموزش مردم خود برای استفاده بهینه از این مقوله فراهم آورند؛ با این همه، اگر دولت‌های عربی برای آموزش و استفاده از این پدیده اهمیت قائل شوند و باور کنند که اینترنت دروازه‌ای به جهان دانش است که مردم جهان می‌توانند از آن بهره‌مند شوند، پدیده‌ای مناسب برای رشد و شکوفایی ضمیر و خلاقیت آدمی؛ ابزار مناسبی برای کسب اطلاعات از جهان و برخورداری از علم و معنویت؛ پدیده‌ای مناسب برای بهبود شرایط اقتصادی و موقعیت فردی و اجتماعی است، و امکان آموزش از راه دور و بهره‌برداری از علوم را فراهم می‌کند و همچنین از آنجا که یک پدیده آگاهی‌رسانی کامل است، می‌تواند در رفع بسیاری از مشکلات پژوهشی و تحقیقی و نارسایی‌های اطلاعاتی مؤثر واقع شود و نیازها را برطرف کند.

آنگاه دولت‌ها می‌توانند برای برخورداری شهروندان خود از مواهب این پدیده چاره‌اندیشی کرده و راه‌های مناسب را به آن‌ها نشان دهند. در واقع، برای کشورهای عربی این وسیله که به سرعت جواب داده و می‌تواند نیازمندی‌های پژوهشی را پاسخگو باشد، انگیزه و محرک خوبی برای توسعه و پیشرفت فردی و اقتصادی محسوب می‌شود؛ به‌ویژه آنکه بازار کشورهای عربی مورد توجه جهانیان است.

از آنجا که دسترسی به اطلاعات و آگاهی نقش مهمی در افزایش دانایی و بهره‌وری انسان‌ها دارد، سازمان ملل متحد برنامه‌های ویژه‌ای را با کمک بسیاری از کشورها برای پیشبرد امر آگاهی‌رسانی به‌ویژه از طریق اینترنت طرح و اجرا کرده است. به باور مسئولان سازمان ملل متحد، اینترنت نباید تنها وسیله‌ای برای استفاده از افراد و کشورهای ممتاز جهان باشد بلکه باید در اختیار تمامی اقشار و گروه‌ها قرار گیرد.^{۱۲} به همین دلیل نیز کشورهای عربی را تشویق کرده که از این وسیله حتی در مدارس نیز استفاده کنند و دولت‌ها نیز برخی مساعدت‌ها را فراهم کرده‌اند. در کنفرانس ژنو که با کمک سازمان ملل برگزار شد، مطرح گردید اگر در گذشته بی‌سوادی و جهل از جمله دلایل محروم شدن از امکانات و مواهب جهانی بود، اکنون بی‌سوادی رایانه‌ای و اینترنتی، آن تفاوت و فاصله را دوچندان کرده است و مشکلات بیشتری را برای مردم فقیر جهان به وجود خواهد آورد.^{۱۳}

البته شرایط برای دولت‌های عربی در شمال آفریقا متفاوت از دولت‌های عربی خاورمیانه است. در این کشورها فقر و رکود به گفته آقای سوییکا انگیزه و تحرک را از آدمیان سلب کرده و مشکلات بسیاری برای آن‌ها به وجود آورده است. به‌هرحال، سازمان ملل متحد و دولت‌های عربی در شمال آفریقا باید تلاش ویژه‌ای را مبذول دارند که این پدیده از انحصار ابرقدرت‌ها بیرون آید و در اختیار مردم و نخبگان قرار گیرد تا بدین وسیله برخی نارسایی‌های موجود در

جهان کاهش یابد. در این زمینه البته یونسکو، سازمان ملل متحد و برخی سازمان‌های بین‌المللی تلاش کرده‌اند اما این تلاش‌ها باید از سوی نخبگان و دولت‌های جهان سوم رهبری و هدایت شود تا به نتیجه مطلوب برسد. از جمله کارهای مثبت سازمان‌های غیردولتی تلاش برای تعمیم امکانات دسترسی به رایانه و اینترنت است که باید آن را مغتنم شمرد و تشویق کرد.^{۱۴} اکنون جهان برای کشورهای شمال همان ویژگی دهکده مک‌لوهان را پیدا کرده و برای مردم جنوب که اکثریت قاطع را تشکیل می‌دهد، همان فواصل و موانع رشد موجود بوده و همان بحران‌های قدیمی دامن‌گیر مردم است. باوجود منافع یادشده و اینکه اینترنت می‌تواند به منزله ایجاد فرصت‌هایی برای جهانیان باشد، تهدیدها و نگرانی‌هایی برای جامعه جهانی به‌ویژه کشورهای جنوب فراهم کرده که مهم‌ترین این نگرانی‌ها عبارت‌اند از: توزیع و گسترش برنامه‌های ضد اخلاقی، تبلیغات ضد مذهبی، یکسان‌سازی فرهنگی از نوع غربی آن و تشدید جریان یک‌سویه اطلاعات (طبرسا، ۱۳۸۰: ۲۵۵).

اجلاس جهانی فناوری اطلاعاتی و تأثیر آن‌ها بر همگانی ساختن این پدیده

سازماندهی اجلاس‌های جهانی در زمینه جامعه اطلاعاتی از جمله در تونس (۲۰۰۵) و سنگال، رخدادی است که باید آن را به فال نیک گرفت و برای تحقق اهداف آن که همانا گسترش دانش و تشویق به اندیشه و چاره‌جویی مشکلات است، تلاش کرد. اجلاس جهانی جامعه اطلاعاتی با هدف کاهش شکاف دیجیتالی و فراهم آوردن امکانات بیشتر و دسترسی سریع‌تر مردم جهان به کسب اطلاعات تشکیل شده و امید می‌رود با همفکری و مشارکت کشورهای جهان سوم و همدلی سازمان‌های بین‌المللی در تحقق اهداف خود موفق شود.^{۱۵} جهان در حال توسعه، اکنون در آستانه تحولی جدی قرار گرفته است که می‌تواند در تغییر نگرش مردم و تعمیم‌بخشی از امکانات جهانی به مردم به‌طور جدی مؤثر واقع شود. عمده زیان و خسارتی را که کشورهای عربی در طول دو سده گذشته متحمل شده‌اند، علاوه بر سوء مدیریت، ناشی از ناآگاهی آن‌ها از حوادث و رخدادهای جهانی بوده است؛ ازاین‌رو، گام‌های جدید به سوی جامعه نوین اطلاع‌رسانی را باید ارج نهاد و از آن استقبال کرد. ضمن اینکه اینترنت یک دانشگاه بدون حصار و محدودیت است که همگان می‌توانند به نسبت توان و پشتکار خود از آن بهره‌مند شوند و از آن اقیانوس بهره‌گیرند.

البته نباید تصور کرد که هر فردی در جهان عرب می‌تواند بدون هیچ محدودیتی از لحاظ زمان، فاصله و حجم، به ایجاد، ثبت، پردازش و انتشار اطلاعات بپردازد. متأسفانه شرایط جوامع عربی از این بابت چندان امیدبخش نیست و تسهیلات اطلاع‌رسانی با محدودیت روبه‌روست؛ اما از آنجا که این رسانه دیجیتالی به فضایی تبدیل شده که مردم جهان می‌توانند بدون توجه به موقعیت جغرافیایی و یا جایگاه اجتماعی از آن طریق به برخی نیازمندی‌های علمی خود پاسخ گفته و شکاف‌های موجود را رفع کنند، خود ستودنی است.

با پیشرفت و گسترش فناوری‌های نوین ارتباطی و اطلاعاتی شکلی از جهانی شدن در حال پدید آمدن است که تفاوت بسیاری با گذشته دارد و رفتار و کردار آدمیان را تغییر بسیار می‌دهد. فناوری‌های اطلاعاتی جدید با اثرگذاری بر بسیاری از حوزه‌های سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی تحولات بسیاری را در حوزه اندیشه و روابط انسانی ایجاد کرده که در گذشته بدین سرعت و ژرفا امکان‌پذیر نبود. فناوری‌های نوین اطلاع‌رسانی بر اساس هدف وجودی خود و بازتابی که دارند، متفاوت عمل می‌کنند. یک وسیله اطلاعاتی از طریق اثرگذاری بر حوزه فکر و اندیشه انسان، دگرگونی در ساختار روابط انسان‌ها را موجب می‌شود. برتری طلبی رسانه‌های بین‌المللی بعضاً می‌تواند همگنی فرهنگی را از یک سو و بیگانگی با فرهنگ ملی را از سوی دیگر به همراه داشته باشد و فرهنگ‌هایی را که نتوانند در مقابل هژمونی فرهنگ و فرهنگ‌سازی غرب پایداری کنند، تضعیف و نابود سازد.

اکنون اینترنت فرصت مناسبی را برای نخبگان فراهم می‌آورد تا به توسعه یک دیدگاه مشترک برای ایجاد یک جامعه توسعه‌یافته و بدون تبعیض نائل آیند؛ هرچند در ذات این پدیده نیز تبعیض و نابرابری نهفته است؛ با این همه، این امکان اکنون برای مردم جهان به وجود آمده که از طریق استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات مشکلات و مسائل حاد را مطرح کنند و در پی حل مشکلات خود از طریق توسل به جامعه جهانی باشند.

فناوری‌های رسانه‌ای و همگرایی فرهنگی

پدیده اینترنت نوعی از همگرایی را در فضای فراقلمرویی و جهانی پدید آورده که برای مردم جهان در حال توسعه بسیار ارزشمند است. بدین معنا که دانشی را که تاکنون در انحصار جهان غرب بوده تا حدودی در اختیار همگان قرار داده و یا امکان آن را فراهم آورده است (مک‌تورن، ۱۳۸۶)؛ از این رو، موضوع مهم در اینجا چگونگی بهره‌برداری دولت‌ها، فرهنگ‌ها و اقشار مختلف از این پدیده و واکنش آن‌هاست.

در واقع، اگر دولت‌ها و اقشار مختلف بخواهند همچنان خود را در انزوا نگه داشته و تحت عنوان پرهیز از هجوم فرهنگی غرب، نسبت به اینترنت حالت دفاعی به خود گیرند، چه بسا که هجوم فرهنگی غرب سریع‌تر اتفاق افتد و زبان‌های بیشتری به همراه داشته باشد.^{۱۶} اما اگر به تنوع گسترده روابط و برخوردهای فرهنگی در جهان به مثابه یک موهبت و نعمت نگریسته شود و از ویژگی انطباق‌پذیری و گزینش بهترین شیوه‌ها پیروی گردد، این رویکرد مثبت موجب وقوع رخدادهای مؤثر و سودمند در عرصه‌های نظری و عملی خواهد شد.

به‌طورکلی، استفاده از رایانه و اینترنت در جهان عرب به دلیل ماهیت شفاف‌سازی و آگاهی‌بخشی آن، موضوعی چالش‌برانگیز و چندبعدی است؛ از یک سو، جهان عرب چندان توسعه‌یافته نبوده و در آن اساسی‌ترین نیازهای بشری مانند مسکن، بهداشت، آموزش، معاش روزانه و کار به‌طور بایسته تأمین نشده، لذا بحث از رایانه برای بیش از هفتاد درصد مردم

عرب‌زبان شمال آفریقا بخشی غیرملموس و دور از ذهن است. درعین‌حال، مردم عادی نیز در تماس‌های روزانه خود حضور ملموس رایانه و اینترنت را در زندگی خود حس کرده و آن را در مناطق شهری چندان مهجور و متروک نمی‌یابند. در واقع، بنا به پیشگویی مک‌لوهان، حتی در جهان درحال توسعه نیز به‌رغم تمامی توسعه‌نیافتگی و دور بودن از بسیاری از مواهب در زمینه اطلاع‌رسانی و کوچک شدن فاصله‌ها، این امر محقق شده و مردم جهان اکنون آگاهی و اطلاعات بیشتری نسبت به گذشته دریافت می‌کنند.^{۱۷} گرچه این اشکال وجود دارد که سلطه جهانی غول‌های رسانه‌ای موجب شده است اخبار و اطلاعات ویژه‌ای برای جهانیان ارسال شوند و آنان از تمامی حقایق مطلع نشوند.

به نظر می‌رسد مهم‌ترین موضوعی که به نگرانی دولتمردان و ارباب خرد دامن زده، همانا مدیریت پدیده اینترنت و تأثیرات آن است که در سطح جهانی رخ داده است و اگر بدان بی‌توجهی شود، کنترل و نظارت‌ناپذیر خواهد بود. اکنون شیوه زندگی در کشورهای عربی و حتی در مورد حضور زنان در اجتماع نیز تغییر کرده و ابعاد پیچیده‌ای یافته است که اگر برای آن فرهنگ‌سازی صورت نگیرد، چه بسا هزینه‌های سنگینی بر جهان عرب تحمیل خواهد کرد (Khalil Hanware & Javid Hassan, 2005)، چنان‌که بی‌توجهی به مسائل اخلاقی، محیط‌زیست و کرامت انسانی اکنون برای جهان در حال توسعه یک معضل شده و امواج آن همانند سونامی جهان را در بر خواهد گرفت. تنوع روزافزون عناصر فرهنگی، عامل اثرگذاری بر بحران هویت به‌ویژه در جهان عرب- به‌رغم عوامل متعدد همگرایی در آن- است و بحران هویتی که در جهان عرب دیده می‌شود، در آینده موجب نابسامانی‌های بسیار خواهد شد؛ از این رو، مدیریت صحیح اقتضا می‌کند دولت‌های عربی با استفاده از فناوری موجود در رفع این معضل نیز بکوشند.

اکنون تعامل و ارتباط فرهنگی اعراب با یکدیگر و با فرهنگ مسلط و غالب جهانی روندی فزاینده داشته و اجتناب‌ناپذیر است. حتی چه بسا بی‌توجهی به امر هماهنگی فرهنگ‌ها و فراهم آوردن تسهیلات و امکانات کاهش تنش‌های فرهنگی موجب برخورد تمدن‌ها شود (خبرگزاری ایتنا، سه‌شنبه ۲۱ مهر ۱۳۸۳)؛ از این رو، باید بر گسترش روابط و پیوندهای فرهنگی تأکید کرده و پدیده اینترنت را به دلیل فراهم آوردن این رخداد فرهنگی در عرصه جهانی مغتنم و مبارک دانست.

ضرورت توجه بیشتر به اخلاق در جامعه اطلاعاتی

هرچند فناوری اطلاعات تحولات سیاسی و اجتماعی مهمی را به وجود آورده اما همانند هر پدیده مدرنی، برخی پیامدهای منفی نیز دارد؛ از این رو، بر دولت‌های عربی است که نسبت به پیامدهای اخلاقی و گرایش‌های فرصت‌طلبانه افراد حساس باشند و از استعمار زنان، جوانان و کودکان جلوگیری گردد. این پدیده زنان و جوانان را در جهان عرب بیش از دیگر اقشار جلب کرده است، ولی معلوم نیست تأثیر آن چگونه باشد. بی‌تردید مطبوعات، رادیو و تلویزیون و فناوری نوین اطلاع‌رسانی تأثیر بسیار زیاد و فزاینده‌ای در گسترش روابط در تمامی ابعاد آن

به‌ویژه امور فرهنگی دارند. در این راستا کشورهای جهان و غرب و سازمان ملل نیز حساسیت ویژه‌ای را اعمال می‌کنند که در برخی موارد قابل تقدیر و در برخی موارد به زیان کشورهای عربی و به‌طور کلی جهان سوم است. با توجه به اینکه اکنون سازمان ملل متحد و دیگر سازمان‌های بین‌المللی و غیردولتی تأثیر جدی بر جهان سوم و به‌ویژه جهان عرب داشته‌اند و توان آن را دارند که از برخی اندیشه‌ها و جنبش‌ها و برنامه‌ها حمایت و پشتیبانی کنند و در جهت تقویت و یا تضعیف شماری دیگر فعالیت نمایند، از این‌رو لازم است کشورهای عربی از امکانات و پیشنهادهای سازمان‌های مذکور بهره‌مند شوند.

همان‌گونه که فناوری ارتباطی موجب افزایش و فراگیر شدن برخی جرائم مانند اعتیاد، فحشا، قاچاق انسان و حتی رشد ناهنجاری‌های رفتاری و فکری در میان اقشار مختلف و به‌ویژه جوانان شده، این پدیده نقش مؤثری در ایجاد ارتباط فرهنگی و گسترش روابط بین گروه‌ها داشته و به نوعی در تقویت روابط آن‌ها کوشیده است.

ضرورت توجه دولت‌های عربی به گسترش ارتباطات بین فرهنگی

در عصر جهانی‌شدن یا جهانی‌سازی برای کشورهای عربی این فرصت فراهم آمده که تا حدودی اطلاعات و آگاهی بیشتری کسب کنند و در جهت تثبیت هویت و اقتدار گروهی خود برآیند و در بهبود روابط با کشورهای همسایه راه اعتدال و خرد را پیش گیرند؛ با این همه، اطلاعات و دانش جهان عرب و مردم آن از سیاست غرب در خاورمیانه و جهان عرب اغلب سطحی و محدود است. ضمن اینکه آن‌ها حتی تصویر درستی از واقعیت‌ها نداشته و به‌رغم تلاش کشورهای همسایه و از جمله ایران مبنی بر حسن نیت و حُسن همجواری همواره رفتار ابهام‌آمیز داشته‌اند و این رفتار ناشی از ابهام در ذهن و باور آنان بوده است (پایگاه TopIranian, May 04, 2005)؛ با این همه، فناوری نوین از چند جنبه توانسته است در گسترش روابط، پیوند و ارتباطات فرامنطقه‌ای و فرامنطقه‌ای بکوشد که از آن جمله می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- ایجاد پیوند بین مؤسسه‌های آموزشی برای گسترش ارتباطات و استفاده از تجربه‌های یکدیگر در بخش‌های آموزشی و پژوهشی؛
- ایجاد پیوند بین ارباب جرایم برای گسترش ارتباطات و اخبار مناسب و مشوق مردم و گزارشگران عربی؛
- ایجاد پیوند بین دانشگاه‌های عربی و دانشگاه‌های معتبر دنیا در جهت استفاده از تجارب مشترک؛
- ایجاد ارتباط بین سازمان‌های غیردولتی فعال در جهان عرب با اقشار مختلف از یک‌سو و فراهم آوردن کمک‌های مردمی از سوی دیگر؛
- ایجاد پیوند بین مراکز دینی و فرهنگی با هدف گسترش معارف دینی و فرهنگی؛
- ایجاد پیوند بین بخش‌های بهداشتی، هنری، فرهنگی و علمی عربی با یکدیگر و با جهان خارج؛

فراهم آوردن فرصت مناسب برای نخبگان، اندیشمندان و هنرمندان برای آگاهی از تلاش‌های یکدیگر و تعمیم دستاوردهای خود به جامعه.

رویکرد نهادهای عربی برای بهره بردن از فناوری اطلاعاتی در گسترش ارتباط فرهنگی

در چند دهه اخیر شرایط اقتصادی کشورهای عربی بهبود یافته و مؤسسه‌ها و نهادهای دینی-آموزشی تلاش ارزنده‌ای را برای بهبود شرایط زندگی مردم مبذول داشتند، با این‌همه، به دلیل فراهم نبودن زیرساختارهای مناسب از نظر اجتماعی (حاکمیت هویت قبیله‌ای و نژادی)؛ سیاسی (سیطره حزب حاکم و گروه دولت‌مردان)؛ اقتصادی (غلبه گروهی ویژه بر امور اقتصادی و جلوگیری از حضور شهروندان توانمند و با انگیزه)؛ فرهنگی (تسلط بخش‌های دولتی و حمایت از برخی جریان‌های فرهنگی ویژه)؛ فرصت لازم و بهای کافی به مردم برای بروز قابلیت‌ها و توانمندی‌های خود داده نمی‌شد و آن‌ها در شرایط نامناسبی از نظر مادی و معنوی بودند، اما خوشبختانه از دهه نود میلادی به بعد با گسترش فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطاتی و کاهش نفوذ دولت در ارکان مختلف زندگی شهروندان، برخی فرصت‌ها و موقعیت‌ها برای مردم و به ویژه نخبگان و روشنفکران فراهم شده و برخی آزادی‌های سیاسی و اجتماعی به مردم اعطا شده که نتایج مثبتی نیز دربر داشته است. خوشبختانه امروز شهروندان و جوانان کشورهای عربی با بهره‌مندی نسبی از فناوری‌های ارتباطاتی و اطلاعاتی در زمینه‌های زیر به موفقیت‌هایی دست یافته‌اند:

- انجام تحقیق در راستای دستیابی به اخبار و اطلاعات؛
- بهبود مهارت‌ها و معلومات شخصی و سازمانی؛
- پیگیری و مشارکت در برنامه‌های فرهنگی، اجتماعی و آموزشی در مقیاس جهانی؛
- انتشار اطلاعات، محصولات و تبلیغات؛
- کسب شناخت در زمینه عوامل مؤثر بر توسعه در سطوح محلی و منطقه‌ای؛
- تبادل اطلاعات و تجربیات؛
- تنظیم و هماهنگی فعالیت‌ها هم در کشور و هم در خارج از کشور؛
- مشارکت در جامعه مدنی و اجتماعات محلی؛
- شناسایی مرتبطان جدید و گسترش شرکای توسعه؛
- ارائه درخواست برای حمایت‌های مالی و فنی (شکیبا، بی تا).

نتیجه‌گیری

کشورهای عربی برای بهبود شرایط اقتصادی و حفظ و توسعه فرهنگ ملی تلاش‌هایی را در دستورکارشان قرار داده‌اند، اما باید توجه داشته باشند که امروز با پدیده‌ای به نام جهانی‌سازی دست به گریبان‌اند و لذا برای بهره بردن از امکانات دستیابی به فرهنگ جهانی و درعین‌حال حفظ سنن بومی خود باید تلاش‌های هوشمندانه‌ای داشته باشند و این مهم، نیازمند آموزش

همگانی و گسترش امکانات و فناوری‌های نوین است. گفتنی است هریک از این دو فرهنگ عربی و جهانی، زبان، ذهنیت، اندیشه، نوع فکر و کارکرد خود را دارد که شاید بتوان گفت مغایر با دیگری است؛ از این رو، لازم است نظام‌های سیاسی کشورهای عربی در سیاست‌های فرهنگی خود جانب اعتدال را در پیش بگیرند و از موارد مثبت هر دو فرهنگ مردم را بهره‌مند سازند. شکی نیست که اکنون مرزها مخدوش شده و حفظ حریم بومی و ملی و حتی فردی چندان ساده نیست و شاید امکان‌پذیر نیز نباشد. در واقع، با ورود به عصر جهانی شدن و درنوردیده شدن مرزهای ملی، اقتدار سیاسی دولت‌ها کمرنگ شده و نظام جدیدی با قدرت‌نمایی بزرگراه‌های ارتباطی همچون اینترنت شکل گرفته که به گفته آگوستین ژیرار بزرگراه‌های اطلاعاتی هم در سطح ملی و هم در سطح جهانی نه تنها موجب نقض حاکمیت ملی شده که حق حاکمیت افراد را نیز از بین برده‌اند، شبکه‌های اطلاعاتی مانند هر وسیله ارتباطی دیگری به سرعت جای خود را در میان جوامع باز خواهند کرد.

در مورد کشورهای عربی این موضوع وجود دارد که انباشته‌های ذهنی و سنت‌های آن‌ها با تحولات و تغییرات پیوسته دنیای مدرن و مظاهر آن در جهان عرب تعارض دارد؛ از این رو، دولت‌های عربی نقش گسترده و حساسی در تعمیم فناوری اطلاع‌رسانی و گسترش آن و تنظیم تحولات اجتماعی، فرهنگی و سیاسی دارند. اکنون نقش دولت‌ها حساس‌تر از گذشته است و آن‌ها باید با ارائه آموزش و فراهم کردن امکانات مناسب موجبات بهره‌مندی شهروندان از این پدیده را فراهم آورند. نکته دیگر آن‌که فناوری اطلاع‌رسانی راه را برای نیرو گرفتن اندیشه‌ها و طرح دیدگاه‌ها و آرای مردم و نخبگان باز کرده است. اکنون فرصت مناسبی برای انطباق‌پذیری فرهنگی پدید آمده که می‌توان از این طریق با تهاجم فرهنگی غرب مقابله کرد، مشروط بر اینکه نظام‌های سیاسی حاکم با هدف ایجاد جامعه‌ای اینترنتی برای از بین بردن فقر توانایی‌ها و فرصت‌ها، و به‌منظور برنامه‌ریزی مناسب و آموزش‌های گسترده و مفید، از دیدگاه‌های نخبگان بومی بهره‌مند شوند. امروزه فناوری‌های نوین اطلاع‌رسانی و به‌عبارتی رسانه‌های گروهی در اشکال مختلف آن، نقش مهمی در شناساندن جامعه جهانی و امت اسلامی به بخش بزرگی از جامعه عربی دارد که احتمالاً به‌کلی از آن بی‌اطلاع و یا در خوش‌بینانه‌ترین تحلیل، کم‌اطلاع بودند و البته دلیل خاصی هم برای توجه به این امر نداشتند.

پی‌نوشت‌ها

1. <http://web.idrc.ca/openbooks/702-12004> 1 OCT, p. 5.
2. <http://bashgah.net/modules.php?name=News&file=article&sid=14651>
3. Arab Author: The Arab Man is the problem, The Arab Woman is the Solution URL: <http://memri.org/bin/articles.cgi?Page=a-23k-rchives&Area=sd&ID=SP80704> 28 Oct 2004
4. <http://www.alefbc.com/translationarab.htm>
5. Where E-Governance Works The Nation (Nairobi) analysis november 15, 2005 Pauline Wangui.
6. Logging on with No Laws, This Day (Lagos) November 14, 2005 chuka Amish onuaguluchi

The greatest revolution in the past decade has undoubtedly been Information Technology. Sometimes, you cannot help but wonder at how the word was able to get through without the extensive use of IT as it is used now in the 70s and 80s. IT has turned the world into a big (small) village and Nigeria, to a large extent has been caught up in the IT race

7. Chawama Youth Project Bring Life Skills to Youths, Women Through ICT, The Times of Zambia (Ndola) November 14, 2005 Mwiika Malindima

8. <http://www.arabnews.com/?page=1&section=0&aricle=74697&d=15&m=12&y=2005>, 178 Municipal Councils Are Formed Across Saudi Arabia, P.K.Abdul Ghafour, Arab News

9. Arab and Muslim Media Reactions to the Fall of Baghdad, <http://memri.org/bin/articles.cgi?Page=archives&Area=sr&ID=SR01403>

10. Mass Media with regard to access to mass media, the report identifies a number of shortcomings. In general, the report says, "Arab countries have lower information media to population ratios [number of newspapers, radio and television sets per 1,000] compared to the word average and to the average of middle-income countries." Examples: 53 newspapers per 1,000 people versus 285 in developed countries due to high rates of illiteracy and a low standard of professionalism dictated by various instruments of control and coercion. [19]. According to the report: <http://memri.org/bin/articles.cgi?Page=archives&Area=sr&ID=IA15103>

۱۱. در این راستا باید مشکل ناآشنایی مردم جهان عرب با زبان‌های بین‌المللی را نیز در نظر گرفت در هر حال، این شانس بزرگی برای آن‌هاست که بسیاری از شبکه‌ها دارای زبان عربی هستند.

12. Information Technology On World Agenda This Week The Post (Buea) November 13, 2005 Clovis Atatah

۱۳. سازمان ملل برگزارکننده این اجلاس است و تمامی برنامه‌ها و نشست‌های این اجلاس توسط این سازمان برنامه‌ریزی و ارائه می‌شود و کشور میزبان صرفاً مقدمات برگزاری اجلاس را فراهم آورده است.

http://www.sppcco.com/main1.asp?a_id=180

۱۴. از جمله اینکه کشورهای عربی در شمال آفریقا باید از تولید رایانه همراه‌های صد دلاری استقبال کنند و آن را به فال نیک بگیرند.

Laptop for Each Nigerian Kid Daily Chammpion (Logos)

۱۵. اجلاس تونس، کوفی عنان: اداره اینترنت نباید در دست سیاست‌مداران باشد.

کوفی عنان: راهکار اداره بین‌المللی اینترنت چیست؟ باید زمینه دسترسی تمام مردم به اطلاعات را فراهم کرد (ایسنا، تهران سرویس: جامعه اطلاعاتی، ۱۳۸۴/۸/۲۶)

<http://raha.gooya.name/technology/archives/039386.php>

۱۶. خشم جهان عرب، معرفی رساله‌ای از برنارد لوئیس ۱۳۸۵

http://www.hylit.net/ba/print/811_0_2_0

17. Information and Communication Technologies for Development. <http://topics.developmentgateway.org/ict/rc/ItemDetail.do~1004089>

منابع

استیگلنر، جوزف. جهانی‌سازی و مسائل آن، ترجمه: حسن گلریز. تهران: نشر نی. ۱۳۸۲.

ابن اثیر، عزالدین. *النهایه*. قم، دفتر تبلیغات اسلامی. بی تا

ابن حجر عسقلانی، احمد بن علی. (۲۰۰۰م. - ۱۴۲۰ق). *فتح الباری بشرح صحیح البخاری*. صححه علی عده نسخ... عبدالعزیز بن عبدالله بن باز. بیروت: دارالفکر.

برایان مک تورن. شبکه جهانی اطلاعات. پایگاه وب باشگاه اندیشه. ۵ اسفند ۱۳۸۶. ۱۳۸۶

تقوی، محسن. *مطبوعات در لبنان*، آرشیو اداره کل عربی - سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی. بی تا
حلی، حسن بن یوسف. (بی تا) *تذکره الفقهاء*. ج ۱. بی جا: منشورات مکتبه مرتضویه.

- شکيبا، محمدرضا. *رسانه‌ها در آفریقا و جهان عرب*، آرشیو اداره کل آفریقا و عربی سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی. بی تا مجلسی، محمد باقر. *بحار الانوار*، بیروت، دارالاحیاء التراث العربی. ۱۴۰۳.
- فرانسوا بایار، جان. *سیاسة مل البطون، سوسیولوجیه الدوله الافریقیه*. ترجمه حلیم طوسون، بیروت، دارالعالم الثالث. ۱۹۹۲.
- هینس، جف. *دین، جهانی شدن و فرهنگ سیاسی در جهان سوم*. ترجمه: داود کیانی. انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی. ۱۳۸۱.
- بوازرد، مارسل. *سخنرانی در دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی*. ۱۳۷۷/۴/۳۰. ۱۳۷۷.
- صدقی، فرمهر. *اخلاق رسانه‌ای*. روزنامه همشهری: ۳۰ آذر ۱۳۸۴. ۱۳۸۴.
- طبرسا، نقی. *بررسی پدیده اینترنت در منطقه خلیج فارس*، فصلنامه علوم سیاسی مؤسسه آموزش عالی باقر العلوم قم. شماره ۱۳. ۱۳۸۰.
- علیخانی، مهدی. *سرزمین‌هایی با مرزهای شیشه‌ای*. خبرگزاری مهر: ۲۸/۰۹/۱۳۸۴. ۱۳۸۴.

Hourani Albert. *History of the Arab Peoples*, Warner Books . 1992.
 Gelvin James. *The Modern Middle East*. Oxford University . 2004.
 Lewis Bernard. *What Went Wrong? The Clash Between Islam and Modernity in the Middle East*, Harper Perennial. 2003.

Africana Encycopaedia, USA. 1995.

Eugene Roga, *Arab books and human development*. 2004.

Iindisfarine-Tapper, nancy. *Language of dress in the middle east*, curzon pub. 1997.

Field, Michae. *Inside the Arab World*, Harward University. 1995.

Sakr, Naomi(ed). *Women and media in the Middle East* , USA: I.B. Tauris & Co.Ltd. 2004.

Mcluhan, Marshall. *Understanding Media: The Extensions of Man*. Canada: McGraw-Hill. 1964.
 Marie-Helene Boccara & Alex Greenberg. *Islamist Websites and their Hosts Part II: Clerics, The Middle East Media Research Institute Website, Special Report No.35, November 11, 2004*. 2004.

جرايد و سايتها

- آرشیو گزارش‌های فرهنگی اداره کل آفریقا و عربی سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی.
- پایگاه اینترنتی العربیه مورخ ۲۰۰۵/۱۱/۱۷.
- پایگاه اینترنتی النبا مورخ ۲۰۰۵/۱۱/۳۰.
- خبرگزاری جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۷/۳/۱۵.
- روزنامه الشرق الاوسط، مورخ ۲۰۰۵/۱۰/۱۵.
- روزنامه الشرق قطر، مورخ ۲۰۰۱/۱/۱۴.
- روزنامه همشهری، ۸۴/۹/۳۰.
- الوطن العربی مورخ ۲۰۰۵/۴/۳۰.

<http://www.Arabnews.com/? Page=7& section=o & article=74717 & d= 15& m = 12&y = 2005>.

<http://fa.wikipedia.org/wiki>

<http://jomhour.com/a/00news/003217.php>

Arab League Summit Declarations are not for Reform, But for Deceiving Arab Public Opinion and the International Community

<http://memri.org/bin/articles.cgi?Page=archives&Area=sd&ID=SP72404>

<http://www.farnews.com/newstext.php?nn=8409080480>
http://web.idrc.ca/openebooks/702-12004_1_OCT_p_5
<http://bashgah.net/molules.php?name=News&file=article&sid=14651>
<http://www.alefbc.com/translationarab.htm>
Where E-Governance Works The Nation (Nairobi)
Chawama Youth Project Bring Life Skills to Youths, Women Through ICT
The Times of Zambia (Ndola) November 14, 2005 Mwiika Malindima
<http://sharinews.ir/?11353> شنبه، ۲۸ آبان ۱۳۸۴ - ۱۶:۵۶
<http://www.arabnews.com/?page=1&section=0&aricle=74697&d=15&m=12&y=2005;178Municipal>
Councils Are Formed Across Saudi Arabia
P.K.Abdul Ghafour, Arab News.
<http://memri.org/bin/articles.cgi?Page=archives&Area=sr&ID=IA15103>
Informatihttp://www.sppcco.com/main1.asp?a_id=180
<http://raha.gooya.name/technology/archives/039386.php>
<http://topics.developmentgateway.org/ict/rc/ItemDetail.do~1004089>
Saudi Woman Legal Framework to Protect Rights. Khalil Hanware & Javid Hassan, Arab News Tuesday,
20. December, 2005 (19, Dhul Qa'dah, 1426)
http://www.topiranian.com/maghalat/archives/2005_05.html
<http://www.mehrnews.com/fa/NewsDatail.aspx?NewsID-259468>
http://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%AC%D9%87%D8%A7%D9%86_%D8%B9%D8%B1%D8%A8

